

สมเด็จพระครู พลวัตแบบแผนครูช่างสยาม*

SOMDEJ KRU: THE DYNAMIC OF SIAMESE ART TEACHER TRADITION

ประยูทธ ศิริกุล* และสุภาวี ศิรินคราภรณ์

Prayut Sirikul and Supavee Sirinnakaraporn

คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University, Bangkok, Thailand

*Corresponding author E-mail: tsirikul2415@gmail.com

บทคัดย่อ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ หรือเหล่าบรรดาช่างทั้งหลายต่างถวายพระสมัญญานามพระองค์ว่า สมเด็จพระครูผู้เป็นศิลปิน ที่สร้างสรรค์ผลงานภายใต้ปัจจัยทางสังคมในยุคสมัย การเปลี่ยนผ่านของสยามสู่ระเบียบโลกอย่างใหม่ที่ยุโรปเป็นศูนย์กลางอำนาจการพัฒนาความคิดและการสร้างสรรค์งานศิลปะของสมเด็จพระครูเป็นแบบแผนรูปแบบใหม่กับวงการศิลปกรรมไทยด้วยลักษณะของจิตรกรรมเริ่มสู่การสร้างคุณค่าใหม่บนพื้นฐานของไทยประเพณีทำให้เกิดปรากฏการณ์ด้านความคิดเรื่องศิลปะเรื่องทักษะและความงามเปลี่ยนแปลงไปกลับกลายเป็นการแสดงออกทางศิลปะที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมและสังคมเป็นศิลปะที่เกิดการผสมผสานข้ามศาสตร์ข้ามทักษะเชิงช่างแสดงออกด้วยสื่อบูรณาการหรือเรียกว่าศิลปะสื่อผสมยุคแรกเริ่มของวงการศิลปะไทยเป็นพลวัตที่เกิดขึ้นทั้งโลกตะวันตกและตะวันออกแตกแขนงไปสู่ทุก ๆ ด้านของศิลปกรรมไทย โดยเฉพาะด้านงานประณีตศิลป์ผ่านผลงานทรงออกแบบตาลปัตร และพัทธรองพระราชพิธีที่ทำให้เห็นถึงการออกแบบที่สื่อความหมายอุปมาอุปไมยการทดลองวัสดุ และการประกอบสร้างด้วยรูปแบบที่มีพัฒนาการตามยุคสมัยและกลายเป็นอิทธิพลทางความคิดต่อศิลปินและช่างฝีมือในยุค ต่อมาที่ปฏิบัติตามแนวทางของสมเด็จพระครูจนถึงปัจจุบันด้วยการรักษารอยต่อของภูมิปัญญาจากอดีตสู่ปัจจุบัน และปรับเพื่ออนาคตด้วยการผสมผสานศาสตร์ของวัฒนธรรมอันแตกต่างให้เป็นหนึ่งเดียว ทั้งสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี ให้สมดุลแบบแผนครูช่างสยามอย่าง “สมเด็จพระครู” จึงเป็นพลวัตที่สอดคล้องไปกับประวัติศาสตร์ทำให้เห็นถึงปรากฏการณ์และลู่ทางของการก่อร่างสร้างศิลปะประจำชาติในปัจจุบันและอนาคตโดยแท้จริง

คำสำคัญ: สมเด็จพระครู, พลวัต, ไทยร่วมสมัย, แบบแผนครูช่าง, ระเบียบโลกใหม่

Abstract

Prince Narisara Nuvadtivongs, or Somdej Kru as called by numerous craftsmen, was an artist who created works under social factors during Siam's transitional period to the new world order in which Europe was the center of power. The development of Somdej Kru's ideas and his artistic creations is a new model for the Thai art sphere. This is due to the characteristics of his initiative mindset to create new values based on Thai traditions that caused a phenomenal change in the idea about art, skills, and beauty. As a result, it brought about an artistic expression that was related to cultures and societies; an art that combines science and technical skills of

* Received December 13, 2023; Revised December 23, 2023; Accepted December 26, 2023

craftsmanship, which was expressed through integrated media, as known as the mixed media in the early period of Thai art. This is the dynamic that occurred in both the Western and Eastern worlds, branching out into every aspect of Thai art, especially in fine art through the design of talipot fans and royal ceremonial fans, revealing the design that conveys metaphors, material experiments, and construction in the style that evolved through times. This became a conceptual influence on artists and craftsmen in the next era who followed Somdet Kru's guidelines until the present by maintaining the boundaries of wisdom from the past to the present; and adjusting for the future by combining things from different cultures into one, be it societies, cultures, economies, and technologies. Consequently, the balanced tradition of a Siamese teacher like "Somdej Kru" was constituted. Thus, this is a dynamic that is consistent with history, showing the phenomenon and avenues of national art formation at present and in the future.

Keywords: Somdej Kru, Dynamic, Thai Contemporary, The Tradition of Art Teacher, New World Order

บทนำ

“...คนที่เกิดมามีหน้าที่เป็นกรณีศึกษาอยู่ 3 ประการ คือ มีหน้าที่ต่ออดีต ต่อปัจจุบัน และต่ออนาคต ต่อเนื่องกันไป สิ่งใดที่อดีตทำไว้ให้เป็นมรดก ปัจจุบันซึ่งเป็นผู้รับมรดกที่จะต้องรักษาไว้ให้คงดี และมีสิ่งปัจจุบันที่ทำไว้ดีแล้วเข้าไปผนวกบวกเติมกับของในอดีตเพื่อมอบให้เป็นมรดกแก่อนาคตได้ต่อไป ดีกว่าจะให้อดีตตำหนิได้ว่า ปัจจุบันซึ่งกลายเป็นอดีตไปแล้ว ไม่ได้ทำอะไรที่เป็นคุณความดีงามเหลือทิ้งไว้ให้เป็นมรดกตกทอดแก่อนาคตเพื่อได้สืบต่อกันไปไม่ขาดสายขาดตอนกลางคัน...” (พระยาอนุমানราชชน, 2506)

หนึ่งในโลกทัศน์ต่อสังคมในทางสร้างสรรค์ศิลปวิทยาการ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างแท้จริงของบรมครูช่างสยาม จากพระดำรัส ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ทรงเคยตรัสประทานไว้กับพระยาอนุমানราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ) เป็นสมมุติฐานทางความคิดที่ยอมรับกันทั่วไป ในหมู่นักวิชาการ ช่างฝีมือและผู้สนใจทางศิลปะ มโนทัศน์และผลงานทรงออกแบบผีพระหัตถ์ถือเป็นตัวแทนของพลวัตรแบบแผนครูช่างสยามที่สำคัญของงานศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากทรงเป็นผู้นำเอากระบวนแบบจากศิลปะไทยประเพณีมาสร้างสรรค์ด้วยหลักวิชาศิลปะตะวันตกได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมกับทรงสอดแทรกปรัชญา ศาสนประวัติศาสตร์และความคิดริเริ่มลงในผลงานของพระองค์เสมอ เป็นจุดเริ่มต้นแนวความคิดและความเป็นมาของหลักการปฏิรูปศิลปกรรมไทยร่วมสมัยของรัตนโกสินทร์ยุคที่ 2 ที่ได้แตกแขนงไปสู่งานศิลปกรรมในทุกด้านของศิลปกรรมไทย กับการรักษารอยต่อของภูมิปัญญาจากอดีต ปัจจุบัน สู้อนาคต พร้อมผสานศาสตร์ของวัฒนธรรมอันแตกต่างให้สมดุลเป็นหนึ่งเดียว ที่เศรษฐกิจ วัฒนธรรม เทคโนโลยีและสังคมมาบรรจบกัน ดังจะสังเกตได้จากปรากฏการณ์ที่พบเห็นและเป็นกระแสในปัจจุบันกับการนำเอาวัฒนธรรมมาเป็นส่วนสำคัญในการสร้างสรรค์และพัฒนาสังคมทั่วโลก

กุญแจเปิดประตูสู่สยาม

ณ จุดเริ่มต้นเวลาความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองกับการล่าอาณานิคม เพื่ออ้างความชอบธรรมต่อสิทธิอาณาเขตในดินแดนประเทศที่สยบยอมผ่านทางทหารชุด การค้า หรือแม้กระทั่งการทำสงคราม การขยายอาณาเขตจากโลกตะวันตกไม่ได้สร้างเพียงความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจเพียงเท่านั้น แต่ก่อให้เกิดผลกระทบในทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไปทั่วโลก สยามอันเป็นศูนย์กลางการเดินทางและค้าขายก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงกระแสของโลกในยุคล่าอาณานิคมช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้ “ในเมื่อต่อต้านไม่ได้ ก็เข้าร่วมเสียดีกว่า” ในยุคสมัยนั้นเรา

มักให้ความสนใจในการคุกคามต่อเอกราชและความอยู่รอดบนสิทธิอาณาเขตของสยาม แต่อีกมุมหนึ่งก็เปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาล คือ การปรับตัวน้อมรับกับแรงปะทะทางศิลปวัฒนธรรม อันส่งผลหลายประการต่อกระแสสุนทรียะและรสนิยมที่มีมาแต่เดิมของชนชั้นนำและผู้คนในขณะนั้น และสิ่งที่เป็นประจักษ์พยานที่เด่นชัดมากที่สุด ในสถานการณ์นี้ คือ “สนธิสัญญาเบาริ่ง” ระหว่างอังกฤษกับสยามจึงเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2398 (ค.ศ. 1855) ประกอบด้วยข้อตกลง 21 ข้อ เนื้อหาของสัญญาเป็นความเข้าใจทางพระราชไมตรีและการกำหนดระเบียบใหม่ทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การค้าเสรี การจัดเก็บภาษี สิทธิสภาพนอกอาณาเขต และสิทธิมนุษยชน (ไกรฤกษ์ นานา, 2555) การเกิดขึ้นของสนธิสัญญารั้งนี้ เป็นสนธิสัญญาพลิกแผ่นดิน ถือเป็น “กุญแจเปิดประตูสู่สยาม” ที่ทิ้งมรดกในการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมไว้จนถึงปัจจุบันขณะนี้และยังสามารถส่งต่อไปได้ถึงอนาคต

ภาพที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เซอร์จอห์น เบาริ่ง อัครราชทูตอังกฤษ เข้าเฝ้า (ภาพจิตรกรรมเทิดพระเกียรติกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ วาดโดย นคร หุราพันธ์ ปัจจุบันแขวนอยู่ภายในอาคารรัฐสภา) (ไกรฤกษ์ นานา, 2564)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเป็นบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์จากการที่สยามได้รับอิทธิพลกระแสวัฒนธรรมจากอารยประเทศ ในแถบภาคพื้นยุโรปและทรงอยู่ร่วมสมัยกับการเปลี่ยนแปลง การปรับตัวและน้อมรับกับแรงปะทะทางวัฒนธรรมตั้งแต่ทรงพระเยาว์ จึงเป็นการศึกษาที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพื่อให้สามารถเข้าถึงแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานทรงออกแบบทางศิลปะของพระองค์ที่ได้พัฒนาควบคู่ไปกับกระแสบริบททางสังคม อันเกิดการปะทะทางวัฒนธรรมเพื่อนำวงการศิลปะสยามพัฒนาประเทศเข้าสู่อารยธรรมสากล

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าจิตรเจริญ ทรงเป็นอัจฉริยศิลปินแห่งสยามประเทศ ทรงรอบรู้และทรงมีพระปรีชาสามารถในทางศิลปกรรมแทบทุกแขนง ทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม มัณฑนศิลป์ ประณีตศิลป์ ดุริยางคศิลป์ ตลอดจนโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วรรณคดี อักษรศาสตร์ และนิรุกติศาสตร์ โดยทรงใช้หลักการของศิลปะที่ปมเพาะจากความสนพระทัย การศึกษาและการทรงงานของพระองค์เข้าผสานเป็นส่วนหนึ่งของทุกแขนง ดังผลงานต่าง ๆ ของพระองค์ท่านได้ปรากฏให้ชาวสยามรุ่นหลังได้ชื่นชมในความงดงาม ความไพเราะ และเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ให้ได้ศึกษาค้นคว้าหาความ

รู้อยู่ในปัจจุบัน พระปรีชาสามารถในเชิงศิลปะของพระองค์ท่านนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกับทรงมีพระราชหัตถเลขาวิจารณ์ไว้อย่างลึกซึ้ง เมื่อได้ทอดพระเนตรสถาปัตยกรรมพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ที่สมเด็จพระครูทรงออกแบบและควบคุมการก่อสร้างจนแล้วเสร็จว่า “งามนัก... ฉันไม่ได้นึกจะยอเลยแต่อดไม่ได้ ว่า เธอเป็นผู้นั่งอยู่ในหัวใจของพระองค์เสียแล้ว ในเรื่องทำดีเช่นนี้” (ม.ร.ว. โต จิตรพงศ์, 2493)บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลายทั้งปวง ต่างถวายสมัญญนามอย่างชื่นชมยกย่องว่า พระองค์เป็น “นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม” สถาปนิกและช่างศิลป์ต่าง ๆ ผู้เป็นศิษย์เรียกพระองค์ท่านว่า “สมเด็จพระครู”

ภาพที่ 2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ หรือ “สมเด็จพระครู” (สมเด็จพระครู, 2564)

ผลงานของพระองค์เป็นที่ประจักษ์ในสุนทรียะแห่งความงามและเป็นแบบแผนของช่างฝีมือศิลปกรรมไทยร่วมสมัย และได้รับการยกย่องว่าเป็นผลงานการสร้างสรรค์ที่ปฏิรูปงานศิลปกรรมของไทยให้ผสมผสานกับศิลปกรรมตะวันตกจนถือเป็นต้นกำเนิดของศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ยุคที่ 2 ที่พัฒนาขึ้นจากศิลปกรรมในแบบประเพณีและคลี่คลายพัฒนาการจนถึงปัจจุบัน สมมติฐานทางความคิดและผลงานฝีพระหัตถ์จึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษา เพราะเป็นเครื่องแสดงถึงแนวการสร้างสรรค์และวิธีการปฏิรูปรูปแบบทางด้านศิลปกรรมและเห็นถึงพลวัตแบบแผนของครูช่างสยามแบบร่วมสมัย

สมเด็จพระครูกับพลวัตระเบียบโลกใหม่

สมเด็จพระครูถือเป็นบุคคลสำคัญแห่งยุคสมัยของการเปลี่ยนผ่านที่สยามในขณะนั้นกำลังค่อย ๆ ปรับตัวและค้นหาทางเพื่อยังคงความเป็นไทยผ่านรสนิยมและศิลปะของชนชาติ ประเด็นสำคัญที่อาจส่งผลกระทบต่อแนวคิดของเรื่องการปรับตัวของสยามสู่ระเบียบโลกใหม่ ด้วยข้อมูลตามทัศนะของ ธงชัย วินิจจะกูล จากบทความที่นำเสนอเรื่องภาวะอย่างไรหนอ ที่เรียกว่า “ศิริโลศ” เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ 5 แสวงหาสถานะของตนเองผ่านการเดินทางและพิพิธภัณฑท์ทั้งในและต่างประเทศ จากทุนสนับสนุนการวิจัยจาก John Simon Guggenheim Fellowship เมื่อปี 1995 และ The Graduate School, University of Wisconsin - Madison บทความนี้ นำเสนอในการประชุมสัมมนาของสยามสมาคมเนื่องในโอกาสครบรอบ 100 ปี ของการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 บทความดังกล่าวได้ตั้งข้อสังเกตอีกด้านที่ควรนำมา

พิจารณาร่วมกันในเรื่องปัจจัยทางสังคมที่ส่งผลต่อแนวความคิดในการสร้างสรรค์ผลงานทรงออกแบบทางศิลปะ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จากบทความนี้นำเสนอประเด็นสำคัญในการไขว่คว้าต้องการความ “ศิวิไลซ์” เป็นความพยายามของชนชั้นนำในการปรับอัตลักษณ์ของตนเองเพื่อให้บรรลุสถานะสูงสุดภายใต้สำนึก กาลเทศะและระเบียบโลกใหม่ในความรู้ของสยามเองในขณะนั้นที่มียุโรปเป็นศูนย์กลาง

ภาพที่ 3 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉายร่วมกับพระราชโอรสที่ทรงศึกษาวิชาการอยู่ในยุโรป เมื่อคราวเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 พ.ศ. 2440 (ศิลปวัฒนธรรม, 2564)

หลักฐานประการหนึ่งที่ได้สอดคล้องกับการปรับตัวสู่ระเบียบโลกอย่างใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงพระราชทานการศึกษาแก่พระราชโอรสเพื่อเรียนรู้ให้เท่าทันโลกยุคใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับฝรั่งที่ว่า “การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา” โดยมีพระราชดำรัสว่า “เราทั้งหลายต้องพยายามที่จะเอาเยี่ยงอย่างความดีมาแต่ที่อื่น ๆ” ความดีของฝรั่งนั้นพระราชทานไว้ว่า “เป็นฝักฝ่ายข้างความเจริญของยุโรป คือ ความรู้แลความคิดทั้งความเพียรซึ่งประกอบโลกธาตุให้เป็นผลดีขึ้น ความรู้ในประเทศยุโรปไม่ใช่แต่เวลากำลังที่เดินขึ้นสู่ความจำเริญ มันกำลังเดินโคดโคตไหนซึ่งจะเดินตามยาก นี่เป็นส่วนข้างฝักดีของประเทศยุโรป” ทรงตักเตือนนักเรียนไทยในต่างประเทศว่า “ให้พึงนึกในใจไว้ว่าเราไม่ได้มาเรียนจะเป็นฝรั่ง เราเรียนเพื่อจะเป็นคนไทยที่มีความรู้เสมอด้วยฝรั่ง” (ศิลปวัฒนธรรม, 2564)

จากทัศนศึกษาดังกล่าวทำให้ พบว่า บริบททางสังคมต่อระเบียบโลกใหม่นี้ได้ส่งผลต่อแนวความคิด การสร้างสรรค์ผลงานทรงออกแบบของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อไม่ให้ศิลปะแบบไทยประเพณีที่มีมาแต่เดิมสูญสิ้นไปพร้อมกับกระแสสมัยนิยมของชนชั้นนำที่กำลังแปรเปลี่ยนไปเพราะต้องการคำว่า “ความมีอารยะ”

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโลกทัศน์ต่อศิลปวิทยาการ

นับตั้งแต่ศิลปะแบบยุโรปได้ค่อย ๆ ปรากฏเข้ามาในเมืองไทยพร้อมการชุก การค้า การเมือง และระบอบใหม่ที่น่าประหลาดใจ คือ ความมีอารยธรรม กระแสนั้นเริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องเข้าสู่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จนก่อให้เกิดการปรับปรุงแนวทางและรูปแบบศิลปวิทยาการให้ผสมผสานร่วมกับหลักวิชาทางศิลปะของตะวันตก เพื่อสร้างความเท่าทันกลุ่มประเทศจักรวรรดินิยมตามแนวทางอย่างตะวันตก การทรงงานด้านศิลปะและ

การออกแบบของพระองค์ทรงบุกเบิกวงการศิลปกรรมไทยแทบทุกแขนงทำให้เห็นว่าบริบททางสังคม การเมือง ชนชั้นนำ เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ค่านิยมของช่างสยามแปรเปลี่ยนและปรับตัวเพื่อความสดใหม่และมีชีวิตชีวาในการแสดงออกทางความคิดและนำเสนอผลงานของตนเองให้เป็นที่นิยมว่าทันสมัย องค์ความรู้ที่มาพร้อมกับการเปิดประเทศและเทคโนโลยีจากยุโรปที่นำเข้ามา กลับกลายเป็นอีกหนึ่งตัวแปรสำคัญที่ส่งผลต่อการสร้างสรรค์ผลงานของครูช่างโบราณที่มีมาแต่เดิมและค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนสู่นิยมใหม่ทางศิลปะ ตามการพัฒนาของเทคโนโลยีเช่น การถ่ายภาพ ภาพเขียน สิ่งของเครื่องใช้ที่นำเข้ามาจากยุโรป สิ่งตีพิมพ์ซึ่งกำลังริเริ่มมีขึ้นในสังคมสยามและข่าวสารจากอีกซีกโลกที่เป็นการเปิดโลกและมุมมองใหม่ของชาวสยามโดยเฉพาะชนชั้นนำในขณะนั้นประการแรกที่สมเด็จพระทรงมีปฏิริยาเพื่อให้ศิลปะของชาติไม่ถูกกลืนหายไปเป็นอื่นทั้งหมด คือ การต้องพัฒนาทางความคิดและศิลปะวัตถุให้เจริญในสายตาชาวตะวันตกจึงเกิดวิธีการและแบบแผนจากการศึกษา และเรียนรู้ด้วยพระองค์เอง จนกลับกลายเป็นองค์ความรู้的全新ใหม่ด้วยการผสมผสาน แลกเปลี่ยน เพื่อสร้างให้เกิดดุลยภาพระหว่างศิลปะไทยและตะวันตก แนวทางการออกแบบที่ทรงนิยมสร้างสรรค์ผลงานให้มีความแปลกตา และต้องตอบสนองต่อการใช้งานที่คุ้มค่า สมเด็จพระทรงยังทรงคำนึงถึงแบบแผนที่เป็นหลักคิดและแนวทางเพื่อให้ช่างฝีมือแขนงต่าง ๆ ได้ยึดถือ สมเด็จพระได้ทรงแสดงแนวความคิดต่อการฝึกฝนและสร้างสรรค์ผลงานเป็นเหมือนแบบแผนของครูช่างสยามและเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ศิลปะไทยรูปแบบใหม่ในขณะนั้น ที่แฝงด้วยวิถีคิดจากการทรงงานและสื่อให้เห็นถึงความท้าทายของการปรับตัวและน้อมรับต่อการสร้างสรรค์และการปฏิบัติตนของช่างฝีมือในสถานการณ์ของประเทศที่เปลี่ยนไปตามตัวอย่างในพระวินิจฉัยของพระองค์ดังนี้

“...คำที่ว่า “ช่างฝีมือดี” นั้นผิด ที่แท้เป็นความคิดดี ความคิดนำมือช่างไป ช่างที่ดีนั้นต้องได้เห็นมากจึงจะเป็นช่างดีได้ด้วย มีความรู้สึกกว้างออกไป...” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (ม.จ.ดวงจิตร์ จิตรพงศ์, 2521)

“คนเขาถือกันว่าฉันเป็นช่างดี แต่จะถูกหรือไม่นั้นไม่ทราบ ตัวเองก็ตัดสินใจไม่ได้ จะนับว่าเป็นศิลปินหรือไม่ใช่ก็ไม่แน่ แม้คำศิลป์ ก็กลายเป็นเปลือยกายไปได้ จึงจะใช้ด้วยคำไทยว่า “ช่าง” ซึ่งยังไม่เปลี่ยนแปลง ช่างดีนั้นพูดกันว่าฝีมือดี แต่ไม่จริงมิได้ ฝีมือจะใช้อะไรก็ได้ ต้องว่าความคิดดี คือ ความคิดนำมือไป อันความคิดของพวกช่างนั้นไม่มีที่สุด แต่เห็นว่าจะต้องทรงองค์คุณเหล่านี้เป็นที่ตั้ง” (สมเด็จพระ, 2564)

ข้อ 1 ต้องดูมาก

ข้อ 2 จะทำอะไรต้องนึกเอง จะจำเขามาทำ (คือ กอปี้) นั้นไม่ควร เพราะจะดีไม่ได้ ถ้าหากดีคนที่คิดเดิมเขาก็เอาดีไปกินเสีย ช่างที่ดีก็ไม่ใช่ว่าจะจะเป็นเทวดาเหาะมาแต่ไหน ถ้าหากจะเปรียบแล้ว ก็คือ กินของที่เขาทำแล้วเข้าไปแล้วแตกเป็นเหยื่อออกมา นี่เองจัดว่าเป็นความคิด

ข้อ 3 ความคิดของช่างที่ดีไม่ใช่ดีไปเสมอ ลางที่ก็เสีย แต่ต้องจำไว้ว่าเสียแล้วเป็นครู คือ ไม่ทำอีก คำโบราณก็มีอยู่ว่า “โรคเป็นครูหมอ” “งานเป็นครูช่าง” คำนี้เป็นถูกที่สุด

ข้อ 4 เขาให้ทำอะไรต้องทำโดยไม่คิดถึงผล นั่นเองจะเป็นประโยชน์แก่ตัวเราที่ได้ฝึกทำงาน

ข้อ 5 จะทำอะไรต้องเดาน้อยที่สุด ที่ว่าเดาน้อยนั้นก็ต้องดู แต่จะดูก็ต้องเลือก คือ ถ้าจะทำของประจำบ้านเราจะต้องดูของในบ้านเรา จะดูแบบสำเร็จที่เขาทำมานั้นจะหลง ว่าอย่างง่าย ๆ จัวไทยกับจิวฝรั่งรูปร่างก็ไม่เหมือนกัน เว้นแต่จะทำของในต่างประเทศจึงควรดูแบบสำเร็จซึ่งเขาทำมา แต่จะรับรองว่าถูกก็ไม่ได้ ลางอย่างก็จะถูก ลางอย่างก็จะผิด นึกได้เท่านั้นแต่คงจะมีอีกมาก หากเพียงเท่านั้นก็จะช่วยช่างให้ได้ดีมากแล้ว (สมเด็จพระ, 2564)

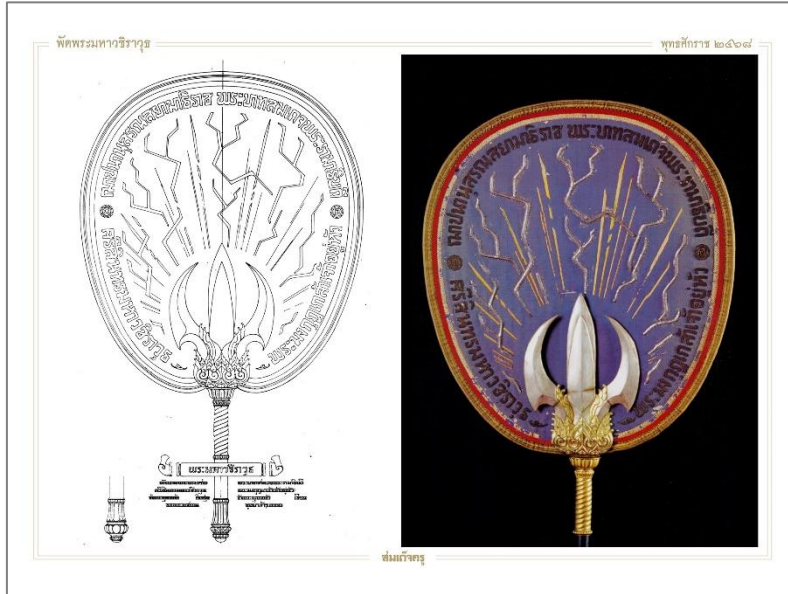
จากโลกทัศน์ของสมเด็จพระทำให้เห็นถึงกรอบวิธีการสร้างสรรค์ที่มุ่งเน้นวิถีคิดโดยมีความคิดดีเป็นที่ตั้งมาเป็นลำดับแรกและการฝึกฝนปฏิบัติงานจริงให้ชำนาญ การเพิ่มเติมค้นหาคำความรู้ใหม่โดยไม่ปิดกั้นองค์ความรู้ในทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับงานของตนจนสามารถถลั่นกรองออกมาเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนได้ โดยมุ่งเน้นที่ความคิด ความดี

เป็นตัวนำฝีมือของผู้สร้างสรรค์เป็นสำคัญ คือ “ใช้ความคิด นำมือไป” เพื่อการแสดงออกโดยมีเป้าหมายในการยกระดับจิตใจผู้ชมเป็นสำคัญ

สมเด็จพระร่วมสมัยไทยใหม่

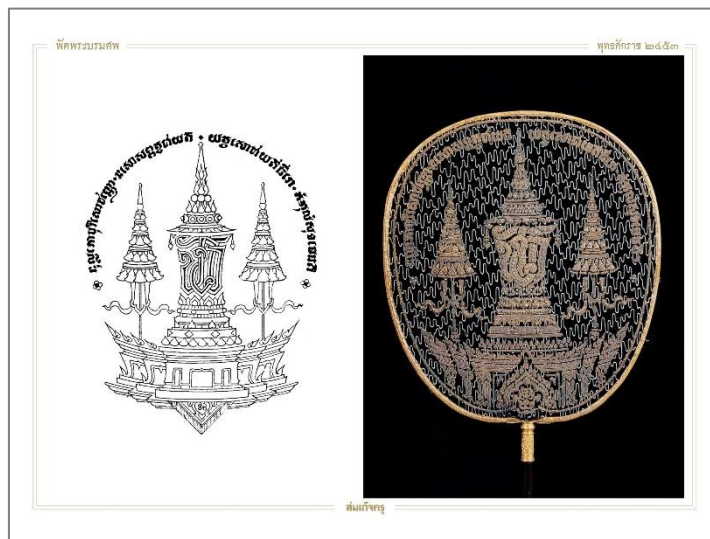
การสร้างสรรคผลงานทรงออกแบบทางด้านศิลปกรรม ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นปรากฏการณ์ของการปฏิรูปศิลปกรรมไทยสู่ความร่วมมือ เพื่อก้าวตามให้ทันกระแสโลกใหม่เพียงประการเดียว แต่เป็นวิถีทางเพื่อการรักษาเอกราชทางวัฒนธรรมที่พระองค์ทรงเข้าใจและเข้าถึงการเคลื่อนไหวเป็นพลวัต ซึ่งเป็นธรรมชาติของวัฒนธรรม เพื่อให้สามารถยังคงอยู่ในแต่ละช่วงเวลาอย่างเหมาะสม ในขณะที่กระแสความ ต้องการความมีชีวิตชีวาของชาติได้ครอบคลุมไปทั่วโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 การปฏิรูปทางศิลปกรรมไทยของ สมเด็จพระทรงนำกระแสสุนทรียะอย่างตะวันตกเข้ามาผสมผสานด้วยการอมชอมอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่ได้รับมาใช้โดยการลอกเลียนแบบอย่างตะวันตกหรือยกเอาแนวความคิดมาใช้โดยตรงไปตรงมา แต่เป็นการรับเอาแนวคิด จากโลกตะวันตกเข้ามาอย่างประนีประนอม ดัด ปรับ ตัดต่อและตีความ สื่อความหมายใหม่ตามที่คนไทยเข้าใจ และมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับแนวคิดนั้นเพื่อให้สามารถดำรงอยู่อย่างมีชีวิตชีวาในสังคมวัฒนธรรมไทย

ผลงานเชิงประจักษ์ที่แสดงแนวความคิดในการออกแบบงานประณีตศิลป์ในฝีพระหัตถ์ ที่มีความเด่นชัดในการทดลองแนวความคิดและวัสดุในการออกแบบเพื่อสร้างสุนทรียะและรสนิยมใหม่จนเกิดเป็นปรากฏการณ์สำคัญ ต่องานศิลปะเชิงช่างฝีมือดังเช่น การปักประดับบนสิ่งทอ นับเป็นแบบอย่างของงาน ประณีตศิลป์ชั้นเยี่ยมประเภท หนึ่งของสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เคยรุ่งเรืองถึงขีดสูงสุดทั้งด้านการออกแบบลวดลายและเทคนิคการปักประดับ ขึ้นสูงกับการกล้ำทดลองที่จะแหวกขนบเพื่อสร้างสิ่งใหม่ข้ามพ้นจากขนบดั้งเดิม ปรากฏการณ์เหล่านี้สามารถพบ ได้ชัดเจนผ่านผลงานการออกแบบงานประเภทประณีตศิลป์ในฝีพระหัตถ์สมเด็จพระ เจ้าฟ้ามงกุฎ ผู้ทรงออกแบบผลงานการปักประดับบนสิ่งทอผ่านงานประณีตศิลป์ที่เรียกว่า “ตาลปัตร” พัดรองพระราชพิธี ซึ่งนอกเหนือไปจากบทบาทการใช้ งานทางพระพุทธศาสนาแล้ว “ตาลปัตร” มีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้นเมื่อเราลองวิเคราะห์ด้วยมุมมองของการออกแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการออกแบบกราฟิกลวดลาย ภูมิปัญญาการประกอบสร้างโดยเฉพาะการปักบนสิ่งทอที่ ครุช่างในอดีตได้สร้างกระบวนการการเรียนรู้แบบเชิงช่างหลากหลายสาขารวมเป็นหนึ่งเดียว แสดงถึงกระบวนการที่ เปลี่ยนไปจากงานแนวประเพณีเดิมที่มุ่งเน้นสร้างความงาม คติ สัญลักษณ์เพื่อเพิ่มพูนความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ ศาสนาหรือความเชื่อแบบเก่า และที่มาขององค์ประกอบเหล่านั้นเป็นการออกแบบบนพื้นฐานของเหตุและผลตาม หลักวิธีคิดแบบตะวันตกเป็นสำคัญ ด้วยวิธีการออกแบบของสมเด็จพระ เจ้าฟ้ามงกุฎ ที่สอดคล้องกับลวดลายภาพสัญลักษณ์ การสื่อ ความหมายอุปมาอุปไมย วัสดุ เทคนิคการประกอบสร้าง การปักประดับบนสิ่งทอ การใช้งานที่มุ่งเน้นการสื่อสาร ต่อสายตาผู้พบเห็นที่สามารถเล่าเรื่องราวของช่วงเวลา สถานที่ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจนกระทั่งตัวตนผู้เป็นเจ้าของ พัดเหล่านั้นพร้อมมีความงามแปลกตาเป็นลักษณะผลงานสื่อผสม หรือ Mix Media Art ยุคแรกเริ่ม ส่งผลให้งาน ของพระองค์กลายเป็นแบบแผนครูช่างสยามที่ส่งต่อแนวทางและแรงบันดาลใจจนถึงปัจจุบันเช่นผลงานทรง ออกแบบพัดรองพระราชพิธีบางส่วน ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 4 พัดพระมหาวชิราวุธ (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10) (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10)

พัดรองที่ระลึกพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะเป็นพัดหน้านางพื้นสีน้ำเงินแก่ หมายถึงสี่ประจำวันพระบรมราชสมภพ คือ วันเสาร์ (ในรัชกาลนั้นทรงใช้ทั้งสีดำ สีม่วง และสีน้ำเงินเป็นสี่ประจำวันพระบรมราชสมภพ) นมพัดโลหะหล่อเป็นรูปพระมหาวชิราวุธ พื้นพัดปักดินเป็นรัศมี หมายถึง พระปรมาภิไธย “มหาวชิราวุธ” คอพัดโลหะออกแบบเป็นลายเกลียวสมมติว่าเป็นด้ามของพระมหาวชิราวุธ ขอบพัดปักชื่องานว่า “ฉาปนานุสรณสยามาธิราช พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” ทั้งนี้ ด้วยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบและหม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากรทรงลงเส้น บริเวณดอกจอกขอบพัดทั้งสองด้านจึงมีการแทรกตราประจำพระองค์และประจำองค์ของทั้งสองลงไปด้วย กล่าวคือ ด้านซ้ายเป็นตรา น. เทียนสิน ตราประจำพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ส่วนด้านขวาเป็นอักษร อ. ของหม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10) (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10)

ภาพที่ 5 พัดพระบรมศพ (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10) (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10)

พระองค์ที่ระลึกพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัตนโกสินทร์ศก 129 เป็นพัดหน้านางพื้นสีดำ ปักลายคล้ายน้ำไหล ซึ่งสันนิษฐานว่า หมายถึง น้ำตาของราษฎร กลางพัดปักดุ้นเป็นพระปรมาภิไธยย่อ จ.ป.ร. ภายใต้พระจุลมงกุฏ ในทรงพระบรมโกศ ประดิษฐานบนพระแท่นประกอบเกรินทั้งสองด้าน ขอบพัดมีธรรมคาถาอักษรขอมภาษาบาลีว่า ทูลลโภปริสาชณโณ โสสพพตชยติ ยตลโสชยตีโร ตักุสขเมตติ แปลว่า บุรุษอาชาไนยหาได้ยาก เพราะบุรุษอาชาไนยนั้นย่อมไม่เกิดในที่ทั่วไป บุรุษอาชาไนยนั้นเป็นนักปราชญ์ ย่อมเกิดในตระกูลใด ตระกูลนั้น ย่อมถึงความสุข (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2562ก)

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ คือ จุดเริ่มต้นของการแสวงหาเอกลักษณ์ การอยู่ร่วมกันสร้างวัฒนธรรมที่อยู่ระหว่างช่วงเวลาการปะทะกันของวัฒนธรรมดั้งเดิมและกระแสสมัยใหม่ ซึ่งเป็นอีกจุดเริ่มต้นของความหลากหลาย การข้ามพ้นทางวัฒนธรรมได้ส่งอิทธิพลเชื่อมโยงและถ่ายทอดเข้าหากันจากช่วงเวลาหนึ่งไปสู่อีกช่วงเวลาหนึ่ง จากวัฒนธรรมหนึ่งไปสู่อีกวัฒนธรรมหนึ่ง การถ่ายทอดเข้าหากันนั้นมีลักษณะเกิดเป็นภาพซ้อนและมีพลวัตอย่างไม่ขาดสายในสังคมและชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้อาจเป็นปฏิกริยาและการรวมขอมที่ก้าวหน้ามากพอสมควรเพื่อก้าวให้ทันโลก การพัฒนาความคิดและการสร้างสรรค์งานศิลปะของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นแบบแผนอย่างใหม่กับวงการศิลปกรรมของไทย ผลักดันให้เกิดการสร้างเสรีภาพและสร้างสรรค์สุนทรียะหน้าใหม่ตามทัศนะของพระองค์ที่สามารถสะท้อนเสรีภาพทางความคิดต่อการเรียนรู้ และสร้างสรรค์ผลงานดังเห็นจากการที่พระองค์ทรงกล่าวไว้ว่า

“ถ้าทำสิ่งใดโดยยึดหลักที่ครูสอนไว้แต่อย่างเดียว ไม่คิดปรับปรุงให้ดีขึ้น วิชานั้นก็เรียนตามลำดับ หากรู้จักปรับปรุงแก้ไขให้ถูกหลักวิธีจะทำให้ดีขึ้น แต่การคิดดัดแปลงแก้ไขนี้ต้องศึกษาให้รู้จริงเสียก่อน จึงจะดัดแปลงแก้ไข มิฉะนั้นจะทำให้สิ่งนั้นเสียหาย ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์และความนิยมของคนย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย การจะคิดถึงความนิยมของคนสมัยใหม่ไปหาของเก่าที่มันยาก จำเป็นต้องดึงของเก่าที่มีคุณค่าลงมาหาคนสมัยใหม่ในโอกาสที่เหมาะสม...” (เสถียร ดวงจันทร์ทิพย์, 2552)

สรุป

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอุทิศเวลาตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ให้แก่การสร้างสรรค์งาน “ช่าง” ทุกสาขา คนทั้งปวงจึงถวายพระสมัญญานามว่า “นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม” แล้วเทิดทูนพระองค์ว่าเป็น “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ของงาน “ช่าง” ทั้งปวง สมดังสร้อยพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏตอนหนึ่งว่า “สรรพศิลปสิทธิวิทยากร สุจริตกรศุภโกศล ประพันธ์ปรีชาชาญโบราณคดี สังคิตวาทีตวิวิจิตร” หมายถึง “ทรงดำรงไว้ซึ่งความสำเร็จและความรอบรู้ในสรรพศิลปะ ทรงเป็นจิตรกรผู้เก่งกาจสามารถจัดเจนเป็นเลิศ ทรงปรีชาชาญในการประพันธ์แลในโบราณคดี ทรงจัดวิธีแห่งดนตรีการพ้องรำ ขับร้องและทำนองเพลง” ทรงมีผลงานทรงออกแบบพระหัตถ์ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นตัวแทนของพลวัตแบบแผนของกรุงสยามที่สำคัญของงานศิลปกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ จากการทรงเป็นผู้นำเอากระบวนแบบจากศิลปะไทยประเพณีมาสร้างสรรค์ด้วยหลักวิชาศิลปะตะวันตกได้อย่างมีประสิทธิภาพพร้อมกับสอดแทรกปรัชญา ผสมผสานประวัติศาสตร์และความคิดริเริ่มใหม่ลงในผลงานของพระองค์เสมอจึงเป็นจุดเริ่มต้นของแนวความคิดและความเป็นมาของหลักการปฏิรูปศิลปกรรมไทยของกรุงรัตนโกสินทร์อย่างแท้จริง ที่แตกแขนงไปสู่งานศิลปกรรมในทุก ๆ ด้านของศิลปกรรมไทย ไปพร้อมกับการรักษารอยต่อของภูมิปัญญาจากอดีต ปัจจุบัน สู่อนาคต ผสานศาสตร์ของวัฒนธรรมอันแตกต่างให้เป็นหนึ่งเดียว ทั้งสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีให้สมดุลกัน แบบแผนกรุงสยามอย่าง “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” คือ พลวัตที่ทำให้เห็นถึงปรากฏการณ์ของการก่อสร้างอัตลักษณ์ของชาติ โดยวิธีการผสานองค์ความรู้และบูรณาการศาสตร์หลายแขนงให้เป็นหนึ่งเดียว พร้อมแผ่เงาของ “ความดี” การออกแบบของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สร้างด้วยคุณลักษณะของความดีเป็นที่ตั้ง ส่งผลให้เกิดเป็นความจริง ที่มีความงามเป็นผลต่อเนื่องกัน

ตามลำดับและมีประสิทธิภาพในการยกระดับจิตใจผู้ชมเป็นสำคัญ สังคมไทยมิได้ไร้รากเหง้า แต่เราไม่รู้จักตนเอง จึงไม่รู้จักและไม่เคารพรากเหง้าเก่าแก่ที่เป็นขุมคลัง “ความรู้” มหาศาล “สมเด็จพระครู” ทรงเป็นประดุกรากเหง้า อังดงามและสำคัญยิ่งแห่งหนึ่งของสังคมไทย ถ้าเราไม่รู้จักและไม่เคารพพระองค์ท่านให้ถ่องแท้แล้ว เมื่อไรเราจะรู้จักตัวเอง

เอกสารอ้างอิง

- ไกรฤกษ์ นานา. (2555). เบื้องหลังสัญญาเบาริงและประวัติภาคพิสดารของ Sir John Bowring. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- _____. (2564). จากสนธิสัญญา “นานกิง” สู่ “เบาริง” วิเทโศบายสมัย ร.4 สยามรู้ทันอังกฤษ. เรียกใช้เมื่อ 20 กันยายน 2564 จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_41054
- พระยาอนุমানราชชน. (2506). สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงบันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ ประทานพระยาอนุমানราชชน เล่ม 1. พระนครศรีอยุธยา: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ม.จ.ดวงจิตร์ จิตรพงศ์. (2521). ชุมนุมบทละครและบทร้อง. กรุงเทพมหานคร: ศิวพร.
- ม.ร.ว. โต จิตรพงศ์. (2493). พระประวัติและผีพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. กรุงเทพมหานคร: พระจันทร์.
- ศิลปวัฒนธรรม. (2564). เราไม่ได้มาเรียนจะเป็นฝรั่ง... พระราชดำรัสในรัชกาลที่ 5 กับการ เป็นคนไทยรู้เสมอฝรั่ง. เรียกใช้เมื่อ 13 กุมภาพันธ์ 2565 จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_12765
- สมเด็จพระครู. (2562ก). พัดพระมหาวชิราวุธ. เรียกใช้เมื่อ 27 มิถุนายน 2565 จาก <https://shorturl.asia/9C8Ds>
- _____. (2562ข). พัดพระบรมศพ. เรียกใช้เมื่อ 27 มิถุนายน 2565 จาก <https://shorturl.asia/0jPk2>
- _____. (2564). คนเขาถือ. เรียกใช้เมื่อ 6 ธันวาคม 2565 จาก <https://shorturl.asia/GtSKE>
- _____. (2564). อภิรัฐา ในเหตุการณ์ ปฏิวัติสยาม. เรียกใช้เมื่อ 27 มิถุนายน 2565 จาก <https://shorturl.asia/WdnZr>
- เสถียร ดวงจันทร์ทิพย์. (2552). เพลงดนตรี: จากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาฯ ถึง พระยาอนุমানราชชน. (พิมพ์ครั้งที่ 1). นครปฐม: วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล.